

Csurgó Bernadett – Kristóf Luca – Légmán Anna

Politikus-narratívák az új parlamenti pártok képviselőinek körében*

Tanulmányunkban az új politikai pártok (LMP, Jobbik) tagjainak politikusi identitását vizsgáljuk narratív életútinterjúk, illetve médiaelemzés segítségével. 2010-ben készült kutatásunkban (Bányai–Légmán 2011) elsősorban a rendszer-változást követően politikussá váló interjúalanyaink elbeszéléseit elemeztük, mostani tanulmányunkban viszont a 2010-es országgyűlési választásokon új szereplőként parlamentbe került pártok országgyűlési képviselőinek politikusi önképeire fókuszálunk. Írásunkban bemutatjuk az új pártok tagjainak politikusi önmeghatározásait, s összevetve a régi és az új politikusszerepeket, megpróbáljuk beazonosítani a politikusszerepek változásának trendjeit, irányait.

ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK – KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Közhely, hogy a 2010-es parlamenti választások alaposan átrajzolták a már majdnem egy évtizede stabilnak, szinte bebetonozottnak tűnő magyar pártrendszer. A két új párt, a Jobbik és az LMP feltűnésével, valamint a Fidesz frakciójának sosem látott mértékű felduzzadásával tömegesen kerültek be új, első ciklusukat töltő képviselők a korábban egyre inkább bezáródónak tartott országgyűlésbe. A két-harmadosra nőtt Fidesz új frakciótagjai, egy régóta működő politikai szervezet újoncaiként, többnyire a párhierarchiában megtett lépcsőzetes karrier eredményeként érkeztek a parlamentbe, a Jobbik és az LMP képviselőivel azonban más a helyzet. A két új párt párhuzamba állítható anti-establishment jellege, a társadalmi mozgalmi háttér és az elitellenesség (Karácsony–Róna 2010; Mikecz 2012) sajátos intézményi szocializációs mechanizmusokat, az utóbbi két évtizedben kialakultól eltérő politikusi karrierutakat eredményez. A Jobbik és az LMP képviselő-garnitúrája ráadásul – alig egy-két kivételtől eltekintve – látványosan fiatal megtestesítője a politikusok egy új generációjának a magyar politikai életben. Mindezen körülmények okot adnak rá, hogy feltételezzük: a politikai arénában

* Köszönet Ilonczki Gabriellának a tanulmány korábbi változatához fűzött értékes észrevételeiért.

megjelenő új szereplők politikusi önmeghatározása sok elemében jelentősen eltérhet a régóta a politika mezején szereplőkétől.

Kutatásunkban az interneten megtalálható képviselői életrajzok, sajtóinterjúk, valamint öt, 2011 nyarán készített narratív életútinterjú elemzésének segítségével vizsgáljuk, hogy a 2010-es választásokon parlamentbe került két új párt országgyűlési képviselői hogyan jelenítik meg magukat élettörténeteikben, milyen elemek segítségével építik fel identitásukat, önmagukat mint politikust. A médiaelemzés arra szolgált, hogy a politikusi cv-k és a portré műfajú sajtóinterjúk narratív elemeit kigyűjtve, a lehető legtöbb képviselőről információkat nyerve, beazonosíthassuk az új parlamenti pártok politikusainak tipikus narratíváit. A narratív életútinterjúk¹ segítségével mélyebben elemezhetjük a politikus-élettörténetek konstruálódását, az egyéni jelentéscépzés folyamatát. Mivel az életrajzok és az életútinterjúk elemzése a narratív identitás elméletén alapul, ezért az alábbiakban röviden áttekintjük az elmélet kutatásunk szempontjából fontos jellemzőit és az elemzésünk középpontjában álló kérdéseket.

A narratív identitás elmélete szerint élettörténeteink mesélőként mi magunk értelmezzük és ruházzuk fel jelentéssel megélt életeseményeinket, amikor megfogalmazzuk, szavakba öntjük őket. Önmagunkról alkotott narratívánk az identitásképződés alapvető elemeit tartalmazza, az az egyedi elbeszélés, amelynek során megfogalmazzuk a személyiségünkben bekövetkezett változásokat, és ami egyediségünk záloga, értelme által csak a miénk. Önmagunkról szóló kusza, gyakran egymásnak ellentmondó gondolataink a megfogalmazás által válnak koherens történetekké, élettörténetünk részévé (Tengelyi 1998; Ricoeur 1999). Ricoeur szerint élettörténetünk megfogalmazása során a történetmesélés szabályait alkalmazzuk, s így egy élet eseményeiből több hiteles, valóságnak megfelelő élettörténet mesélhető. Tengelyi szerint élettörténetünk segítségével identitásunkat próbáljuk meg elérni, és ennek érdekében életünk során állandóan korábbi elbeszéléseink helyesbítésére kényszerülünk. Folyamatosan változnak történeteink, sok esetben más-más magyarázatot kapcsolunk megélt tapasztalatainkhoz, s az interjúszituációtól függően más-más események kerülnek előtérbe elbeszélésünkben. Az elbeszélő értelmezi a helyzetet, amelyben éppen mesél, és ennek megfelelően beszéli el történetét.

A politikusi narratívák elemzése során azt próbáljuk megérteni, hogy vajon az egyén identitásának megjelenítése az elbeszélésben milyen társadalmilag meghatározott keretekre támaszkodik, a mesélő hogyan alkotja meg, szerkeszti történetét, és hogyan jeleníti meg önmagát benne – jelen esetben – mint politikust. Interjúalanyainkat kutatásunkban minden esetben arra kértük, hogy az új politikai

¹ A narratív életútinterjú nem egy hagyományos értelemben vett interjú, ebben a szituációban az elbeszélő az, aki irányítja, meghatározza az interjú menetét, a kérdező a viselkedésével (szemkontaktus, arcjáték stb.) és kérdéseivel (amelyek az interjúalany által elmondottakra való visszakerdezések) a történet elmondását segíti elő.

pártok tagjaiként mesélik el élettörténeteiket, s azt, hogyan váltak politikussá. Így a mesélés keretétől az új politikusi szerep szolgált.

A társadalmi identitás Tájfel és Turner nevéhez köthető elmélete szerint az identitás az egyén önképének azokat az elemeit jelenti, melyek valamely csoport-hoz való tartozás tudatából erednek (Tájfel 1981). Turner szerint ahhoz, hogy elmondhassuk, egy csoport identitással rendelkezik, teljesülnie kell annak a kritériumnak, hogy a csoportot kívülről és belülről egyaránt csoportként definiálják, és a csoport tagjainak rendelkezniük kell egy kollektív önképpel. Az identitásnak kognitív és affektív oldala egyaránt van. Akkor beszélhetünk ebben az értelemben identitásról, ha a csoporthoz való tartozás érzelmileg is olyannyira fontos az egyén számára, hogy az az azonosuláson és lojalitáson keresztül a viselkedésére és az attitűdjeire is hat (Turner 1984). A társadalmi identitás klasszikus elmélete által megfogalmazott kritériumok alapján tehát nem feltétlenül egyértelmű, hogy egy mások által politikusként meghatározott egyén – töltsön be bár egy olyan klasszikus politikai szerepet, mint amilyen a parlamenti képviselő – rendelkezik határozott politikusi identitással. Magyarországon a politikusi identifikáció igencsak problémássá vált a politikusokkal szembeni társadalmi bizalmatlanság és elutasítás miatt. A politikai elit tagjainak nagy része önmagára nem a politikai elit tagjaként tekint (Bányai–Légmán 2011; Csurgó–Megyesi 2011). Ez az elutasítás különösen erős lehet az új politikai pártok tagjainál, hiszen ők politikusként eleve a régi politikai elittel szemben határozzák meg magukat. Ugyanakkor a politikai életben belül léteznek olyan intézmények – a politikai pártok –, melyek tagjaik számára valódi csoportként működnek, és így identifikáció forrásául szolgálhatnak. Sok esetben ezért éppen a párthoz való kötődésen keresztül határozódik meg a politikussághoz való viszony.

Elbeszélőink narratívájában összességében tehát azt vizsgáljuk, hogy milyen módon próbálnak meg önmaguk és a nyilvánosság számára is elfogadható politikusi identitást alkotni: miért az adott elemek szükségesek ahhoz, hogy sikeres és hiteles élettörténetet alkossanak, és hogyan igyekeznek ezeket egy koherens történetté fűzni. Célunk az elbeszélő mában elmondott történetének, „narratív identitásának” megragadása, a társadalmi hatások, befolyások, keretek tettenérése a szövegben, és annak megvizsgálása, hogy milyen jellemző, közös vonásaik vannak élettörténeteiknek, illetve milyen eltérések fedezhetők fel közöttük.²

Elemzésünk első szempontja a politikusi narratívák koherenciájának, valamint a politikusi identitás erősségének vizsgálata.

² Nem kötődik szorosan a politikusi identitás kérdéséhez, és meg is haladna ennek a tanulmánynak a kereteit, a politikusi szerepfelfogás funkcionális és normatív részének elemzése, tehát, hogy szereplőink szerint mit kell tennie és milyennek kell lennie egy politikusnak. A narratív identitás elemzésének módszere, az élettörténetek elbeszélése erről a témáról nem is ad elegendő információt.

A rendszerváltozás utáni első parlamentben a képviselők többsége egyenes vonalú vagy emelkedő életpályát futott be politikusi pályafutása kezdetéig, törések, traumák és jellemzően mindenféle mozgalmi vagy pártbeli múlt nélkül (Pataki 1993; Kovács 1994). 2010-ben végzett kutatásunkban a felkeresett politikusok arra a kérésünkre, hogy meséljék el élettörténetüket, jellemzően egy teljesnek tűnő, mindenféle kérdezés nélkül összeálló, hosszú, önálló szöveget alkottak. Ez azt jelzi, hogy közszereplőként, politikusként a rendszerváltást követően politikai pályára lépőknek mostanra kidolgozott, kész narratíváik vannak. De vajon milyen elemei vannak az újonnan létrehozott politikusi élettörténeteknek? Mennyire sikerült egységes, koherens elbeszélést alkotniuk 2011-ben az újonnan politikusi pályára lépőknek? Milyen előzményei vannak élettörténeteikben a közéleti szerepvállalásnak, mennyire egyértelmű, természetes folyamánya eddigi életeseményeiknek a politikussá válás, a politikusi szerep (pl. már gyerekként szónoklatokat tartott, iskolában állandón szervezkedett, elit iskolába járt stb.), vagy egy csapásra, a semmiből váltak politikussá?

Elbeszélőink a 2000-es években kezdtek el politizálni, s a 2010-es választásokon kerültek be először a parlamentbe, így a politikusi szerep mindannyiuk számára valami újat jelentett. Új politikai szereplőként várhatóan még nincs olyan kikristályosodott narratívájuk, mint a húsz éve politizálóknak, ám a politikai szerepvállalás már bizonyára megkövetelte tőlük, hogy régi narratívájukat többé-kevésbé felülvizsgálva új, politikus-élettörténetet alkossanak maguknak. Vajon saját narratívájuk szerint pontosan mikor, milyen élethelyzetben, s hogyan kezdődött politikusi pályafutásuk? Milyen mértékben támaszkodtak a politikus élettörténetek már bevett sémáira, forгатókönyveire? Mit jelent számukra a politikusság? Külsődleges szerepként viszonyulnak hozzá, vagy önmeghatározásuk, élettörténetük fontos részévé vált?

Második elemzési szempontunk a sorsesemények azonosítása a politikussá válás narratíváiban.

Tengelyi sorseseményeknek nevezi azokat a drámai jelentőségű élethelyzeteket (lehetnek ezek sorsfordító történelmi események, mint például a rendszerváltás, vagy akár csak az egyén számára meghatározó pillanatok), amelyek következtében történeteink jelentősen átalakulnak, új élményeink hatására az elbeszélések kiigazítása, megváltoztatása elengedhetlenné válik. A tudatos értelemadás és a rajtunk kívül álló értelemképződés együttesen alakítják élettörténetünket, melyet alapvetően az a vágy motivál, hogy pozitív énképet teremtsünk önmagunk számára. Ez gyakran az emlékek torzulását, bizonyos események elfelejtését, el nem mesélését, és a kollektív emlékezet bizonyos részeinek, a kívülről jött történetek egy részének átvételét eredményezheti. Saját bizonytalan identitásunk alakításakor mindannyian segítségül hívunk különböző társadalmi, kulturális termékeket, az általuk megjelenített fiktív valóságot. Ezek sémákat, mintázatot, forгатókönyveket nyújtanak az egyéni élettörténetek felépítéséhez. Ha azonban a társa-

dalmilag meghatározott forgatókönyvek érvényüket veszítik, és új társadalmi keretek születnek, az emberek tömegesen élettörténetük jelentős átalakítására kényeszerülhetnek.

Vajon felfedezhetőek-e sorseseménynek számító közös történelmi, társadalmi események elbeszélőink politikusi életútjában, s olyan új társadalmi keretek, melyek megváltoztatták, átalakították narratívájukat, és politikusi szerepük létrehozása szempontjából sorsfordítónak bizonyultak? Vagy a sorsesemények inkább az egyéni életutakhoz köthetők? Megjelenik-e a történelem, a történelmi múlt az élettörténetekben, s milyen szerepe van mindennek a politikusi énkép alakításában? Az eddigi vizsgálatok szerint a politikusok számára meghatározóak a családi gyökerek, annak kifejezése, hogy milyen társadalmi osztályba tartoznak; a család, az ősök történetének, értékeinek átvétele, továbbvitele, az, hogy honnan jöttek; a helyhez, az otthonhoz és a magyarsághoz való kötődés hangsúlyozása. Az életrajzokban gyakran megjelenik a családi múltra vagy a történelmi korokra, eseményekre való hivatkozás is, hiszen a múlt megerősítheti, igazolhatja az egyén jelenlegi értékeit, választásait, normáit. Sok esetben azonban mintha a politikusok saját életútjukat nem éreznék elégnek elittagságuk legitimálásához a nyilvánosságban, ezért is van szükségük a régi korok, neves ősök megidézésére, ami egyfajta folytonosságot, kontinuitást, biztosságot is adhat az egyén számára, helyet a politikusok, a közéleti szereplők között. A világháborúk, 1956 és a személyes vagy családi üldöztetés így egyfajta legitimációs forrásként, a politikusi identitás egyik meghatározó részeként szerepelt a rendszerváltozás után politikussá válók narratíváiban (Pataki 1993; Kovács 1994; Bányai–Légmán 2010). Vajon az új politikusok elbeszéléseiben – akiknek többnyire már nincsenek vagy csak alig vannak kézzelfogható élményeik ezekről az eseményekről – megjelennek-e a 20. századi történelem eseményei? S mekkora jelentősége, súlya van a családtörténetnek, a felmenőknek az elbeszélésekben?

Végül, harmadik elemzési szempontként, megkíséreljük megállapítani, milyen elemekben különböznek az új és a korábbi kutatásokból megismert régebbi politikusi identitások.

Pataki Ferenc (1993) szerint a rendszerváltozást követően új politikusszerepek kialakítására volt szükség, hiszen átalakult a politika világa, új normák, szabályok, értékek váltak dominánssá, amelyek új viselkedésmódokat, új eszközöket igényeltek a politikusoktól. Napjainkban mintha a politikából, a politikusokból való általános kiábrándulás, az új pártok megjelenése a parlamentben azt a társadalmi igényt jeleznék, hogy a régi típusú, a rendszerváltozást követően dominánssá váló politizálás, politikusi szerepfelfogás helyett valami újra, másra vágyának az emberek. 2010-es kutatásunkban azt találtuk, hogy a rendszerváltást követően politikusi pályára lépők a politikától történő elfordulásra a politikusi önkép, a pártkötődések háttérbe szorításával s a szakértői identitás dominánssá tételével válaszoltak. Vajon az újonnan megjelent politikusok hogyan reagálnak erre a kihívásra?

Pataki Ferenc (1993) és Kovács Éva (1994) a rendszerváltozás utáni első parlament képviselőinek életrajzait vizsgálva még arra a megállapításra jutott, hogy a politikusok számára az akkor újonnan megjelenő pártok, mozgalmak adták politikai identitásuk alapját. Kovács Melinda (2001) a politikusok médiareprezentációját tanulmányozva szintén azt találta, hogy a politikusokról szóló diskurzusok legfőbb eleme a pártidentitás, a politikusokat elsősorban a pártjuk alapján azonosítják a nyilvánosságban is. Vajon mit jelent a politikusok számára 2011-ben a párthoz való tartozás, milyen szerepet játszik ez politikusi identitásukban? Vannak-e olyan új elemei a politikus szerepeknek, melyek csak az új pártok tagjaira jellemzőek, s ezeknek a pártoknak a megjelenésével kerültek a politikusszerep eszköztárába, a társadalmi változásokra adott újfajta válaszként egy újfajta politikai szerepfelfogást tükrözve, vagy általánosságban beszélhetünk a politikusi szerepek változásáról, a közélet átalakulásával párhuzamosan?³ 2011-ben, több mint 20 évvel a rendszerváltozás után, megtörtént-e a politikusi önképek átalakítása, újragondolása? Összevetve a régi és az új politikusi narratívákat, jogos-e egyáltalán régi és új politikusi identitásokról beszélni, felfedezhetőek-e jelentős eltérések az önképek között?

Bár alapvető összehasonlítási szempontunk a régi és új politikus-generáció közötti lehetséges különbség, a politikus-narratívák vizsgálatakor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az új parlamenti politikai elit nem egységes, hanem két, élesen elkülönülő csoportra, a Jobbik, illetve az LMP képviselőire oszlik. Így mindhárom elemzési szempont érvényesítésekor azt is vizsgálnunk kell, hogy a két pártelit tagjai között kimutatható-e különbség.

POLITIKUSI ÖNKÉPEK A MÉDIA ÉS A NARRATÍV ÉLETÚTINTERJÚK TÜKRÉBEN

Az új parlamenti pártok összesen 61 képviselője közül 29 személy politikusi önképéről tudtunk információt gyűjteni a nyomtatott és az internetes sajtóból. Az adatok forrásai elsősorban a pártok honlapján található képviselői életrajzok. Ezek közül ugyan sok – a száraz, tényközlő típusúak – a mi kutatási célunkra nem volt használható, egy részükben mégis találtunk narrációnak minősíthető részleteket, melyek a politikussá válás motivációira vagy a politikusi identításra utaltak. Ezeket az információkat egészítették ki a saját honlappal vagy bloggal rendelkező politikusok ún. ars poeticái vagy hitvallásai (6 személy esetében találtunk

³ Ezeknek a kérdéseknek csak egy részét tudjuk jelen tanulmányban megválaszolni, a teljes körű válasz további vizsgálatokat igényel, többek között olyan politikusok megkeresését, akik nemrég csatlakoztak valamelyik régóta működő politikai párthoz, vagyis a politikai szerep számukra is új, azonban a közeg, ahova kerültek, már régóta jelen van a politikai mezőben.

ilyet), illetve sajtóinterjúkban – főként a politikusportrénak nevezett újságírói műfajban – is előfordulnak erre a témára vonatkozó kérdések. A sajtóinterjúk jellegzetessége, hogy bár az utóbbi néhány évben igen sok készült belőlük az új pártok politikai reprezentánsaival, jellemzően csak a legismertebb, vezető szerepet játszó politikusok (5 személy) kaptak személyes, saját politikusi szerepfelfogásukat érintő kérdéseket.

A média által megjelenített politikuskép változásairól a kétezres években számos elemzés született. Kovács Melinda (2001) szerint 1996-ban a politikusok még különleges, az átlagtól eltérő emberekként szerepeltek a médiában, 1999-ben azonban már erősödött az a kép róluk, hogy ők is emberek, olyanok, mint bármelyikünk. A tabloidizáció folyamata (Császi 2003; 2005) a politikusokat is érinti. A magánélet egyes elemeinek megmutatása a nyilvánosságban egyre inkább a politikusi szerep részévé válik (Kis–Szabó 2012). A vezető politikusok bizonyos értelemben a tömegkultúra szereplőjéhez hasonló celebritásokká válnak (Marshall 1997; Kiss–Rigó 2006). Az általános perszonalizációs folyamat hatását tehát a politikusok önreprezentációjában is tapasztalhatjuk.

A különböző parlamenti pártok azonban nem egyformán viszonyulnak képviselőik önreprezentációjához. A magyar országgyűlés honlapján minden képviselőről található információ, ezek azonban nem klasszikus életrajzok, inkább csak adatlapok. A legnagyobb parlamenti párt, a Fidesz megelégszik ezekkel a parlament honlapján található adatokkal, nem kíván plusz információt nyújtani képviselőiről az interneten. Ez alól kivételt csupán a párt vezetői jelentenek, akik közül többen is saját honlappal, Facebook-oldallal rendelkeznek. Az átlagos kormánypárti frakciótag pártja honlapján azonban egyénitetten nem szerepel. Frakció menüpont alatt a Fidesz.hu-n csupán egy fénykép található a parlament előtt felsorakozó képviselőcsoportról, melyen a nagy létszám következtében az egyes képviselőknek még az arca sem vehető ki.

Az MSZP honlapján a képviselők névsora olyan formában szerepel, hogy az érdeklődő az egyes nevekre rákattintva rövid szakmai életrajzokat olvashat. Ezek az életrajzok mondatokba fogalmazottak ugyan, de tartalmukban „amerikai típusúak”, azaz az életrajzi tények közlésére és a politikai pozíciók felsorolására szorítkoznak.

A KDNP honlapja hasonló megoldással működik, bár nem minden képviselőhöz rendelt link mutat tényleges honlapra. Feltűnő viszont, hogy van két olyan fiatal kereszténydemokrata képviselő, aki személyes gondolatait, politikusi ars poeticáját is belefogalmazta önéletrajzába.

A két új parlamenti párt, az LMP és a Jobbik internetes megjelenésében a többi pártnál sokkal nagyobb súlyt helyez a képviselők személyes önreprezentációjára. Az LMP honlapján zömmel az MSZP-hez hasonló szűkszavú szakmai önéletrajzok szerepelnek, ugyanakkor számos képviselő fényképe mellett egy kattintással elérhető saját honlapjának, illetve blogjának linkje. A főként a szakmai,

illetve civil tevékenységet hangsúlyozó életrajzok jellemzően egy-két rövid mondatban térnek ki a politikai tevékenységre. Számos képviselő esetében megjelenik ugyanakkor a hivatalos életrajzban is a narráció, valamiféle reflexió, kommentár a politikussá válás, a politikusi identitás kérdésével kapcsolatban.

A narráció igazán a jobbikos képviselők hivatalos életrajzaiban foglal el nagy teret. E párt képviselőinek a párt honlapján megtalálható életrajzaiban, és még inkább a barikád.hu velük kapcsolatos anyagaiban, nagy szerepet kapnak a személyes, az életeseményeket értékelő kommentárok, melyek következtében az életrajzok egy része már-már elbeszélte élettörténet formáját ölti. Szinte minden jobbikos képviselő fontosnak tartotta, hogy politikussá válásának motivációit a nyilvánossággal is megossza.

A médiareprezentáció alapján összességében úgy tűnik, hogy a Fidesznél a párt tagjainak, országgyűlési képviselőinek személyisége a háttérben marad, az MSZP-ben pedig elsősorban a szakmaiságot hangsúlyozzák. Ezzel szemben az új politikai pártoknál az ember, az egyén sokkal inkább előtérbe kerül, ami új eleme lehet az új pártoknak és ezzel együtt a jelenkori politikának.

Az alábbiakban bemutatjuk azt a három politikussá válással kapcsolatos narratívát, melyet az új parlamenti pártok politikusainak életrajzában, sajtóinterjúiban valamint az öt, általunk készített narratív életinterjú során beazonosítottunk. E narratívák sajátossága, hogy, bár elvileg egymással nem összeegyeztethetetlenek, a médiában megjelenő rövid, illetve szerkesztett formájukban mégsem keverednek, minden egyes elbeszélő – azok közül, akiknek van egyáltalán a nyilvánossággal megosztott narratívájuk – esetében erősen dominál a fő narratívák egyike, így gond nélkül besorolható az alábbi három típus valamelyikébe. A *született politikus* és a *„nem tehettem mást” politikus* narratívája mindkét párt képviselői között megtalálható a médiában, de előbbi főleg a Jobbik, utóbbi az LMP tagjaira jellemző. A *sorseseeményt átélte politikusok* közül mindenki a Jobbik pártjához tartozik. Ezzel szemben a narratív életútinterjúk elemzése során, amely egy lényegesen részletesebb és a szituáció által sokkal inkább befolyásolt narrációt hoz létre, megjelenik a típusok keveredése is az egyes elbeszélők identitásépítésében.

Interjúalanyaink tanulmányunkban álnéven szerepelnek, s életeseményeik egy részét is megváltoztattuk (jellemzően a földrajzi helyeket, helyszíneket, a történetben megjelenő személyek neveit, foglalkozásait, a dátumokat stb.), megőrizve ezzel elbeszélőink anonimitását. Célunk nem egy személyes életút rekonstrukciója, hanem annak vizsgálata, hogy milyen politikus-életutak, -identitások jöttek létre, illetve mik lehetnek a legfontosabb elemei a politikus-énképnek a mai Magyarországon. Az elbeszélésekből kigyűjtöttük s az elemzések előtt röviden összefoglaltuk interjúalanyaink életeseményeit, azokat a biográfiai adatokat, amiket rendelkezésünkre bocsátottak az interjúkban. Ezt követően, egyrészt az adatokat elemezve a megélt élettörténeteket, másrészt az elbeszélte történetet vizsgáltuk, majd a kettőt összevetve az előzetes elemzési szempontok alapján próbáltunk

meg válaszokat adni a feltett kérdésekre. Az elemzés lezárásaként megvizsgáltuk, hogy a médiaelemzésben felállított politikai típusokkal (született politikus, sorseseményt átélt politikus, „nem tehettem mást” politikus) hogyan írhatóak le elbeszélőink. Ezek a kategóriák ideáltípusok, melyek vegytiszta módon egyik elbeszélőre sem illettek teljes mértékben, sőt van olyan elbeszélés, ahol több típus elemei is megjelennek. Ugyanakkor interjúalanyaink élettörténete többnyire besorolható a három típus valamelyikébe.

A született politikus

Az új parlamenti pártok képviselőinek életrajzaiban gyakran tetten érhető a későbbi politikai szerepvállalást előrejelző kamasz- vagy egyenesen gyermekkori közéleti, történelmi érdeklődés. A politikusi narratívákban ez a korai orientáció jelentősen megkönnyíti a jelentésteli élettörténet kialakítását: a született politikus már az élettörténet elbeszélésének kezdő pillanatától mintegy a politikussá válás telosza felé halad. Ez a narratíva egyes esetekben igen erős, szinte küldetésstudattal jár együtt: „A magánéletemnél mindig fontosabb volt a közélet”, „14 évesen kezdtem el komolyabban foglalkozni nemzetünk sorskérdéseivel.” Máskor csak a tény rögzítését tartja fontosnak az önéletrajzíró: „Mióta olvasni tudok, érdekel a politika.”

A született politikusok körében a korai politikai, történelmi érdeklődés magyarázatára, vagy attól látszólag függetlenül, de egyidejűleg szinte mindig megjelenik a családi múlt felidézése. Jellemző, hogy az elbeszélők mindig a nagyszülőket, a nagyapákat említik meg, mint számukra meghatározó példaképeket. A megosztott, legtöbbször drámai családi események a szocializmus előtti történelmi időszakhoz, leggyakrabban a második világháborúhoz kötődnek: Don-kanyarban harcoló, esetleg hősi halált halt nagyapa, hadifogságba vagy malenkij robotra hurcolt családtag. Ez a narratív elem értelemszerűen inkább a jobbikos képviselők élettörténeteiben jelenik meg. A Jobbikkal és az annak hátországát adó nemzeti radikális mozgalommal foglalkozó korábbi elemzések (Tóth–Grajczár 2009; Szalai 2011) is kiemelik, hogy családjaikban sok esetben generációkon átnyúló traumák adják a baloldallal való szembenállás érzelmi alapjait. A családi múlt történetei, melyek a család antikommunizmusának forrásaként értelmeződnek, egyszerre sérelem és büszkeség forrásai az unokák számára: „Az antikommunizmust az anyatejjel együtt szívtam magamba.”

A született politikusok élettörténetében gyakran megjelenik a kamaszkori, rendszer elleni lázadás valamely formája, főként, ha az elbeszélő kamaszkora még a szocializmus időszakára esett. Az idősebb generáció néhány tagjánál felbukkan a felnőttkori „rendszerellenes tevékenység” is, ez azonban már nem kötődik a korai politikai érdeklődés, a született politikusság narratívájához.

Az alábbiakban elsőként egy olyan politikusi élettörténetet mutatunk be, amely jellemző, már-már tiszta típusát adja a született politikus-narratívának. Az általunk Andrásnak nevezett politikus úgy építi fel élettörténetét és ehhez kapcsolódó politikusi identitását, hogy annak vezérfonalává a született politikus-identitás válik.

„András”

András kismemesi családból származik, a Rákosi-rendszerben kuláknak nyilvánítják a családot és államosítják a földjüket. Szarvason végzi iskoláit. Ekkoriban versenyszerűen kézilabdázik. 2003-ban felveszik a Közgazdaságtudományi Egyetemre, Budapestre költözik, és szakkollégista lesz. A szakkollégium egyik szemináriumán kerül kapcsolatba későbbi párttársaival. 2003-ban elutazik a párizsi Európai Szociális Fórumra. 2009-ben ott van Koppenhágában is, amikor a klímacsúcs zajlik. Középiskolás barátaival Szarvason egy egyesületet hoz létre. 2009-ben lediplomázik. 2009–2010 között a szarvasi önkormányzatnál dolgozik a városgazdálkodási osztályon. Egy mozgalom tagja lesz, különböző kávézókban, egyesületek irodájában találkoznak. A mozgalom később párttá szerveződik, s ő megszervezi a Békés megyei pártszervezetet. Az európai parlamenti választásokon helyi szinten részt vesz a párt kampányában. 2010-ben ismét országos választmányi taggá választják, otthagyja a munkahelyét. Alkalmi munkákat végez, pályázatokot ír. Nagymamája és barátai gyűjtenek neki kopogtatócédulákat. 2010-ben az országos listáról országgyűlési képviselő lesz.

A biográfia szerint András élettörténetének fontos elemei a városával való szoros kapcsolat, az aktív közösségi élet, a természethez, környezethez való viszony, a sport és a munka. Az állandó napirend, a szabályok ismerete és betartása, úgy tűnik, meghatározó szerepet játszik az életében. Középiskolás korában a sport mellett disputázik, szónoklatokat, beszédeket tart, megtanul érvelni, vitatkozni, amit politikusként remekül tud majd kamatoztatni. Gimnázium alatt, hozzászokik ahhoz, hogy nyilvánosan kifejezze gondolatait, világképét. Már kiskorától kezdve dolgozik, segít az apjának, talán mert szegénységben élnek, s minden dolgos kézre szüksége van a családnak, vagy talán csak szigorúan fogják őt a szülei, azt akarják, hogy tudjon gondoskodni magáról. Az adatok alapján korán felnőt, önálló ember lesz, aki már kiskorától kezdve tudatosan készül a közéleti pályára, ahol sok ember életét tudja befolyásolni, segíteni.

András igazi közösségi emberként mutatja magát a biográfiában, mint aki sokat tesz a közért, s szeret emberek, barátok között, a középpontban lenni. A biográfiai adatok alapján erősen kötődik a vidéki kisvároshoz, ahol felnőtt. Budapestre költözve, politikusként sem szakad el a helyi közösségtől, továbbra is részt vesz az ottani közéleti események alakításában, a helyi politikai életben. A poli-

tika számára mintha egyrészt az otthonához való kötődésének a kifejeződését, másrészt annak a vágyának a megvalósítását jelentené, hogy tegyen valamit a közért. A karrier, úgy tűnik, kevésbé fontos számára. A pártja talán csak egy lehetőség, eszköz, aminek a segítségével hatékonyabban tud tevékenykedni. De vajon miről árulkodik András főnarratívája?⁴

Elbeszélését azzal kezdi, hogy mikor és hol született, hol éltek gyermekkorában, és hol járt iskolába. A „hagyományos” életrajzi elemeket követően arról mesél, hogy mikor és hogyan találkozott először a politikával. Egy generációs élményhez kötődik ez a találkozás: Antall József halálakor, más, vele egykorúakhoz hasonlóan, ő is a televízió előtt ült a Kacsameséket nézve. Teljesen váratlanul érte őt a rajzfilm megszakítása és a halálhír közlése, s ez a dolog, rendkívüli súllyal bír politikusi élettörténetében.

„A közélettel való foglalkozással és a politika világával akkor szembesültem először, de ez egy generációs élmény, amikor a húgommal néztük a Kacsamesék epizódját, és Antall József halálhírét bejelentették, ez ilyen kicsit sokszerű élmény volt. (...) Akkor kezdett el valami fogalmam lenni arról, hogy mi az, hogy valaki, mások irányíthatják az életünket, és a családon kívül más tényezők is vannak.”

Ezzel a történettel veszi kezdetét azoknak az életeseményeknek a sorolása, amik hozzájárultak ahhoz, hogy Andrásból végül politikus lett. Apja rendszeresen olvasott újságot, s András is figyelemmel kísérte a közéleti eseményeket. Versenyszerűen kézilabdázott, ami elmondása szerint politikusként rendkívüli módon megkönnyíti számára a csapatban dolgozást, tizenegy éves kora óta dolgozik, s dolgozott már külföldön is, ami alatt sok élettapasztalatot gyűjtött. Gimnázium alatt disputázott, így készülve a későbbi politikai szónoklatokra, vitákra. A középiskola után a Közgazdaságtudományi Egyetemre járt és szakkollégista lett. Ekkor kezdett el környezetvédelemmel foglalkozni. Egy történet következik itt arról, hogyan hoztak létre egy egyesületet a barátaival a fiatalok számára Szarvason. Elbeszélése szerint az önkormányzat ellenállása adta a végső lökést, hogy hivatászerűen foglalkozzon közéleti kérdésekkel. Mindeközben az egyetemen is részt vett egy alternatív hallgatói fórum szervezésében, s több alkalommal elutazott különböző nemzetközi eseményekre, konferenciákra is. Politikus-identitásának egyik fontos eleme a közösségcsinálás. Mások életének befolyásolása és a másokért való kiállás mellett említést tesz arról, hogy bizonyos eseményeken látványosan kiáll a számára fontos ügyek mellett.

Mindezek ismeretében némileg meglepő, hogy a párt csak sokára jelenik meg elbeszélésében, úgy tűnik, alapvetően a párthoz való tartozásnak egyáltalán nem

⁴ A főnarratíva az életinterjúnak az a része, amit az elbeszélő az interjú elején, az élettörténet elmesélését követő kérdés nyomán mindenféle visszakérdezés nélkül elmond.

volt kitűntetett szerepe András politikussá válásában. Mintha a párt számára egy olyan hely lenne, ahol véghezviheti, megvalósíthatja azt, amit kiskorától kezdve tervezett, egy olyan közeg, ami biztosítja számára, hogy megvalósíthassa saját közösségsegítő elképzeléseit. András először helyi szinten, civil keretek között kezd el politizálni, s csak amikor világossá válik számára, hogy így nem minden esetben tudja megtenni, amit szeretne, akkor lép be életébe a nagypolitika. Elbeszélése szerint, amikor meghívják a pártba, épp frusztrált a helyi politikai kudarcok miatt, s ténylegesen tenni akar valamit a közért. A szakkollégiumban ismerkedett meg későbbi párttársaival, s eleinte az egész szarvasi régióban ő képviselte a pártot, szervezte a pártéletet, a közösséget helyi szinten. Miután lediplomázik és elmegy dolgozni, a pártpolitika egy rövid időszakra háttérbe kerül az életében, s egy másik életpálya lehetősége is felvillan elbeszélésében. Végül otthagyja munkahelyét, a politizálást választja. Főnarratívája lezárásaként röviden összegzi pártbeli helyét, szerepét.

Úgy tűnik, politikusi élettörténete rendkívül tudatos, alaposan megszerkesztett, s életeseményeiből, főnarratívájából egyértelműen, természetes módon következik, hogy politikus lett belőle, hiszen már kiskorától kezdve sok olyan eleme van elbeszélésének – kezdve Antall József halálától egészen addig a pillanatig, amikor ténylegesen ki is mondja, hogy elhatározta, mostantól a közélettel szeretne foglalkozni –, ami végül a politikához, politikussághoz vezetett. Mintha kiskorától kezdve arra készült volna, azt szolgálták volna életeseményei, hogy minél jobb politikus váljon belőle, s ezeket a történéseket mind-mind úgy is értelmezi, mint ami politikussá válásának egy-egy fontos állomása, eleme. De vajon tényleg ennyire tudatosan készült a politikusi, közéleti pályára? Vagy csak a jelenből, politikusként tűnik ennyire kézenfekvőnek, hogy az általa kiválogatott életesemények mindegyike hozzájárult ahhoz, hogy egy párt tagja és országgyűlési képviselő váljon belőle?

Bár ő elbeszélésében azt állítja, hogy a szerencsének köszönheti, hogy bekerült a parlamentbe, és pusztán csak azért lett teljes állású politikus, mert jó helyen szerepelt a listán, ám narratívájából úgy tűnik, hogy az ő döntése is nagy szerepet játszott ebben. Már elkezdett kialakítani egy másik életet: az egyetem elvégzését követően Szarvason telepedett le, ott kezdett el dolgozni, és ez után határozta el, hogy otthagyja munkahelyét, vidéki életét a politizálás miatt. A választások, országgyűlési képviselővé válása csak ezután következtek. A biográfiája és a főnarratívája, tulajdonképpen egész élettörténete arról szól, hogyan lett politikus belőle, s esetében nem kizárólag a szerencse, a véletlen hozta úgy, hogy politikussá vált. Vajon miért hangsúlyozza mégis a szerencsét, s azt kevésbé, hogy ő maga választotta a politikát? Talán mert a politikus közmegejtélése meglehetősen negatív mostanság? Vagy úgy érzi, mégsem következik eléggé életeseményeiből a politikusság, nem ad elég legitimitációt, biztos alapot politikusi identitásához?

A sorseseményt átélt politikus

Bár a született politikusság narratívája erőteljesen jelent meg az új parlamenti pártok politikusainak életútjában, azért a parlamenti képviselők nagyobb része nem készült már az óvodában is politikusnak. A nem született politikusok esetében a koherens élettörténet kialakításának igénye feltételezi valamely fordulópont felidézését, melyhez az élettörténet kereteinek átértelmezése, a politikussá válás magyarázata köthető.

Médiaelemzésünkben az életrajzukat élettörténetszerűen megjelenítő politikusok egy kisebb részénél regisztrálható volt olyanfajta sorsfordító történés, melyet az elbeszélő tudatos értelemadással a politikussá válásában kulcsszerepet játszó eseményként jelenít meg. A már idézett korábbi kutatások szerint a demokratikus parlament képviselőinek első generációja számára a rendszerváltás bizonyult közös értelemképző eseménynek. A 2010-ben parlamentbe került új pártok képviselői is többnyire reflektálnak a rendszerváltásra, mint a saját életük ideje alatt lezajlott legfontosabb történelmi eseményre, de jól láthatóan más szempontból közelítik meg, mint a kilencvenes évek politikusai. Többen közülük a rendszerváltozásban, a rendszerváltó pártokban való csalódást emelik ki: „felismertem a rendszerváltás hamisságát”, míg mások életére családjuk rendszerváltás utáni elszegényedésének tapasztalata hatott erősen. A rendszerváltás többé-kevésbé drámai, narratívába jól illeszthető eseményei legtöbbször számára azért sem válhattak sorseseménnyé, mert 1989–90-ben még túlságosan fiatalok voltak. Van azonban az új pártok képviselőinek egy kisebb, de karakteres csoportja, mellyel kapcsolatban beazonosítható egy közös, saját narratívájuk szerint életüket döntően megváltoztató, a politika felé terelő esemény. Az egyik, igen kidolgozott narratívával és politikusi identitással bíró képviselő így ír erről: „Botcsinálta politikus vagyok. Gumibot-csinálta. Egy kapualjban, a gyerekeim testi épségéért reszketve, könnygáztól fuldokolva, fegyverropogást hallgatva kaptam a küldetést.” Az őszi beszédet és az azt követő, 2006-os őszi eseményeket sorseseeményként értelmező politikusok mindannyian ugyanannak a pártnak, a Jobbiknak a tagjai.

Az életútinterjúk alapján Csaba élettörténete és identitáskonstrukciója tekinthető a sorseseményt átélt politikus jellemző narratívájának. A sorsesemény, illetve sorsesemények, amelyek alapján felépíti politikusi identitását – szemben a régi politikusokra jellemző közös, történelmi sorseseeményekkel, mint amilyen például a rendszerváltás –, alapvetően személyes életének fordulópontjai.

„Csaba”

Csaba egy vidéki városban kései, második gyermekként születik, van egy 12 évvel idősebb fiútestvére. Édesapja szobafestő-mázolóként, édesanyja a helyi gimnáziumban bérszámfejtőként dolgozik. A szülők élete a munka, a család, a gyermekek neveltetése körül zajlik. Ma már mindketten nyugdíjasok.

Csaba 18 éves koráig szüleiével él szülővárosában, Kisújszálláson. A középiskola elvégzése után Budapestre kerül egyetemre, ahol magyar nyelv és irodalom szakra jár. Egyetemistaként keresi a helyét a világban. Komolyan gondolkodik a papi pályán is, ezért a kilencvenes évek végén másfél évig egy ferences kollégiumban él. Végül meggondolja magát, és nem lép papi pályára, a kétezres évek eleje óta templomba sem jár.

A kilencvenes évek vége felé kerül először kapcsolatba a politikával. Az egyik egyetemi ismerőse elhívja a későbbi párt alapját jelentő szervezet alapító gyűlésére. Rögtön aktív szereplőjévé válik a mozgalomnak, és vezető pozícióba kerül. 2001-ben azonban belép az egyik legnagyobb parlamenti párt helyi szervezetébe is a szülővárosában. Aktív szerepet vállal a választási kampányban, és mellette politikai újságíróként is tevékenykedik. A választásokat követően azonban kilép a pártból. 2002-től ismét aktív szerepet vállal az általa is alapított mozgalomban.

2004-ben megnősül és dolgozni kezd egy reklámcégnél. Ekkor a pártbeli tevékenysége némileg háttérbe szorul. Néhány hónap leforgása alatt vezető pozícióba kerül a cégnél. 2006-ban a szervezet elnöke visszahívja, és vezető pozíciót kínál számára, amit elfogad, és aktívan veti bele magát újra a politikai életbe. Szervezete párttá alakulása és a 2010-es választásokra való felkészülés már az ő aktív közreműködésével történik. Innentől kezdve élettörténete egybefonódik a párt történetével. A párt 2010-es választási sikerét és parlamentbe kerülését követően Csaba politikai karrierje töretlenül ível felfelé, pártjának egyik meghatározó alakja.

Csaba politikusi narratíváját annak magyarázatára építi fel, hogyan vált politikussá, és mit jelent számára a politikusi pálya. Miközben azt taglalja, hogy nem készült politikusi szerepre, hosszasan beszél arról, hogy mindig is ki akart tűnni, valami többre vágyott: „úgy fogalmaztam meg egyszer, és azóta is az úgy cseng a saját mondatom a saját fülemben, hogy valamifajta heroikus életet kell élnem.” Elbeszélésében hosszasan taglalja, hogyan is képzelte el az életét fiatalon, hol, milyen módon gondolta el ezt az általa oly erőteljesen megfogalmazott küldetést, heroizmust ki-, illetve megélni. Beszél arról, hogy híres ember kívánt lenni, író, vagy üzletember, aki nagy sikereket ér el a Coca-Colánál, esetleg nagy hatású középiskolai tanár, humanitárius Afrikában, vagy pap. Ez utóbbi volt talán a legkomolyabb elképzelés a felsoroltak közül, mert rövid ideig egyetemistaként beköltözött egy ferences rendi kolostorba is. Vajon mi lehet a közös ezekben a nagyon eltérő életpálya-elképzelésekben? Mi a közös a pap és a Coca-Cola-menedzser, a humanitárius és a középiskolai tanár között? Úgy tűnik, Csaba mindegyik életpályát

a másokra gyakorolt hatás és az átlagostól eltérő élet miatt gondolja vonzónak. A Coca-Cola-menedzsert a gazdagság és a jólét, a papot és humanáriust a küldetés és a másokra gyakorolt hatás, a lelki-szellemi vezető szerep teszi különlegessé, átlagtól eltérővé. Vajon Csaba mindkettőt, az anyagi biztonságot és a lelki-szellemi vezető szerepet is a politikában találta meg? Miért nem választotta inkább a papi pályát? Mi fordította el ettől? Magyarázatként annyit tudunk csak meg, hogy a katolikus vallás nem elégítette ki szellemileg, és ezért ma már templomba sem jár. Ennek talán az az oka, hogy a párthoz, mozgalomhoz kapcsolódó elvek azok, amelyek szellemileg-érzelmileg kielégítik?

A gyermekkori-ifjúkori elképzeléseit követően Csaba arról mesél, hogyan került kapcsolatba a politikával. A korábbi, tényeket lényegében nem tartalmazó magyarázó-elemző narratívát most felváltja egy adatokkal, történetekkel teli elbeszélés. Csaba 21 éves egyetemista, amikor először kapcsolatba kerül a politikával és a pártja alapját jelentő mozgalommal. A politikához kötődő személyes élmények elmesélése és a mozgalom párttá alakulásának története narratívájában teljes mértékben egybefonódik.

Csaba sorseseeményként éli meg, amikor egyik egyetemi ismerőse, a mozgalom egyik kezdeményezője, alapítója meghívja őt az első gyűlésre. Apró részletekbe menő módon emlékezik vissza arra, amikor ismerőse, Károly odalépett hozzá az egyetemi menzán, miközben ő éppen a spagettijét ette, és meghívta erre az eseményre. Ilyen és ehhez hasonló személyes történetekkel átszöve mutatja be Csaba a párt történetét, ami ez által az ő személyes élettörténetének szerves és elválaszthatatlan részévé válik. Mintha Csaba és a párt eggyé válna ebben a történetben, Csaba a párt és a párt Csaba nélkül nem is létezhetne.

Csaba aktívan veti bele magát a mozgalomba, s hamar vezető pozíciót szerez. Úgy érzi, a mozgalomban találta meg egyetemistaként azt a közeget, ahol tenni akarását kiélhette és ahol, nem utolsósorban, kitűnhetett.

A politika egyre fontosabbá válik az életében, ahogy ő fogalmaz: „aki beleszagol egyszer a politika füstjébe, az nem tudja soha többé elfelejteni a szagát vagy illatát, (...) inkább szaga van. De mégse tudja az ember elfelejteni, és tényleg így volt, onnantól kezdve éreztem, hogy erre nekem szükségem van.” Ezen a ponton Csaba, kilépve a saját élettörténet elbeszélésből, részben magának, részben az interjúkészítőnek azt kezdi magyarázni, hogy hátrányai és nehézségei mellett miért marad mégis politikus. Válasza erre, hogy a politikában a küldetés teljesítését, a heroikus élet megélését találta meg. Célja nem az, hogy politikus legyen, számára a politika csak egy eszköz a célja teljesítésében, abban, hogy az átlagtól eltérő életet éljen. Úgy tűnik, az elveknél, a nemzet sorsának jobbra fordításánál fontosabb számára az önmegvalósítás: „bennem munkál egy olyan, remélem, hogy ez egy ilyen szent önzés, vagy nem tudom, hogy fogalmazzam meg, ami, valójában én magamat akarom ebben kiélni.”

Míg az egyik oldalon arról beszél, hogy a politika számára csak egy lehetőség, amit megragadott, ahol önmagát megvalósíthatja, de úgy érzi, ezt máshol más módon is megtehetné volna, vagy akár a jövőben is megtehetné, addig a másik oldalon, visszatérve élet- és párttörténetének elbeszéléséhez, Csaba éppen azt hangsúlyozza, hogy ő központi szerepet játszott abban, hogy a mozgalom párttá alakult, és hogy a párt bejutott a parlamentbe. Miért is fontos a párt Csaba számára? Mert saját sikereinek bizonyítéka? Mi a helyzet az elvekkkel és eszmékkel, amit a párt közvetít? Ezek nem, vagy csak kevésbé fontosak neki? Csak eszközök, amelyek segítségével hatni tud, mely hatás a sikerének kulcsa? Vajon mi az oka annak, hogy a politikában elért sikerek ellenére mégis ennyire távolítani akarja magától a politikusi szerepét? Mi az oka annak, hogy nem akar azonosulni a politikusi identitással, és a narratívája számos pontján fogalmazza meg alternatív vagy ellenidentitásként a hős, a vezető identitását?

Csaba tehát a politikában találta meg azt a közeget, ahol céljait el tudja érni. A mozgalom párttá alakulása előtt, 2001-ben, a nagypolitikában, a parlamenti pártok között is próbálta megtalálni a helyét, a lehetőségét, hogy sikert érjen el. Be is lépett az egyik nagy parlamenti párt helyi szervezetébe a szülővárosában. Aktívan részt vett a 2002-es választási kampányban, és politikai újságíróként is ekkor kezdett el tevékenykedni a párt egyik lapjában. Ezen a ponton egy másik – a korábbinál bár kisebb horderejű – személyes sorsemény következik Csaba életében: a 2002-es kampányzáró rendezvényen rádöbben arra, hogy a választott párt nem az ő közege, mélységesen kiábrándul a rendezvényen látottak alapján a pártból, és kilép. Vajon mi lehet a kiábrándulás oka? A párt, ami helyi kisvárosi szinten még vonzó volt számára, országos szinten miért ily mélységesen kiábrándító? Talán a vezetőséget látva döbben rá Csaba, hogy ezek között az emberek között nem tudja célját teljesíteni, kitűnni és vezetővé, hőssé válni?

Kilépve hát a nagy pártból, Csaba beleveti magát mozgalma párttá szervezésébe. Minden idejét és energiáját ennek szenteli, vezetőtársaival együtt. Lépésről lépésre haladva szervezik meg a pártot. Hamar a statisztikákban érzékelhető tényezőként jelenik meg a párt, amit Csaba személyes sikerként él meg. A gyors sikert követően azonban a párt hirtelen eltűnik a köztudatból, és ez éppen arra az időszakra esik, amikor Csaba számára a magánélet kerül előtérbe. Megnősül, munkát talál, lakást vásárol, és gyermeke születik. Ezen a ponton Csaba szakít a politikával. Vajon a siker hiánya okozza ezt az eltávolodást?

2006-ban a választásokat megelőzően mégis visszatér a politikához. Miután pozíciója megerősödik a pártban, fokozatosan növeli aktivitását is. Úgy tűnik, ismét meglátja a lehetőséget a pártban célja megvalósításához. Ezt követően a párt és Csaba karrierje töretlenül ível felfelé. Büszkén mesél arról, amit elért a pártban, a párt sikerét saját sikerének tekinti. Úgy érzi, a saját heroizmusa, kitartása, ereje és kreativitása nagyban hozzájárult a párt sikeréhez.

Önmagát azon generáció politikusának tartja, akire már nem hat a Kádár-rendszer öröksége. Azokat, akik a Kádár-rendszerben nőttek fel, illetve a rendszerváltást megelőzően váltak politikussá, az elveszett generáció politikusainak tekinti: „rendszerváltás satöbbi, én, ugyanúgy a kádári rendszer ilyen hatyúdalának tartom az ő generációjukat, egy ilyen lecsorgó, és reflexeiben is abszolút kádárista, sok esetben kádárista, és lábszagú nekem egy picit az egész létezésük.” Identitásának alapja tehát az új politikus generáció, ami az új pártokban realizálódik. Csaba mint új politikus önmagát úgy jeleníti meg, mint aki minden sikerét saját magának köszönheti, szemben a rendszerváltó pártok fiatal politikusaival, akik már egy kész rendszerben, a korábbi generációk tapasztalatait felhasználva váltak politikussá.

Végezetül, főnarratívája végén ismét visszatér az egész elbeszélés vezérfonalául választott kérdéshez, hogy miért tart ki a politika mellett. Úgy érzi, most már nincs visszaút, túl nagy a felelősség, túl sok az áldozat és a munka, amit befektetett. És a siker, az önmegvalósítás? Sikertült elérnie a célját, heroikus életet él, eltér az átlagtól és hatni tud az emberekre.

Nagyon keveset tudtunk meg azonban Csaba magánéletéről, a családjáról és származásáról. A főnarratívában csak az ő személye jelenik meg. Mintha a családnak, a múltnak nem lenne köze az ő politikussá válásához. A személyes élet-történetéhez kapcsolódó véletlennek, sorseseménynek köszönhető csupán a politikussá válása. A visszakerdezés során beszél csupán a származásáról és családjáról, amire büszke ugyan, de nem hozza összefüggésbe sem a politikai elveivel – amelyekről egyébként egyáltalán nem beszél –, sem a politikusi pályájával.

Külföldi származású paraszti ősei mellett a legtöbbet a bátyjáról beszél. Úgy tűnik, a bátyja mintaként, példaképként jelenik meg számára. A családjához köthetően, amit kiemel, az a paraszti származásból adódó kitartás képessége mint örökség, valamint a szülői családjának stabilitása. Ezek azok, amelyek a származása kapcsán fontosak az ő politikai sikerében is.

Csak a visszakerdezés során derül ki, hogy Csabára nagyon sokféle gondolkodó és vallási irányzat hat és hatott. Nietzschétől Eliadén át Konrad Lorenzig említi a számára nagy hatású gondolkodókat. Újra felmerül a kérdés, miért nem beszél a politikai elvekről, a politikusi példaképekről. Vajon ez miért nem fontos? Ez miért nem része politikusi identitásának? Nem az elvei, hanem a véletlen, néhány sorsesemény tették politikussá, amiből saját képességei segítségével sikert tudott kovácsolni és megvalósította önmagát?

A „nem tehettem mást” típusú politikus

A „nem tehettem mást” típusú politikus jellemzően hosszabb és általában sikeres politikán kívüli szakmai karrier után fordult a politika felé. Szinte kizárólagos narratívája ez azoknak az elbeszélőknek, akik – az új parlamenti pártok soraiból

többen is – már politikai karrierjük megkezdése előtt, szakmai karrierjük nyomán ismert embereknek számítottak. A „nem tehettem mást” típusú politikusok pártjuk ideológiájától függően más-más retorikai eszközökkel, de tartalmilag igen hasonlóan fogalmazzák meg politikussá válásuk motivációját: „Nagyjából ez az egyetlen alternatíva a kivándorlással szemben”, „Nem tudtam tovább tétlenül nézni hazánk pusztulását”, „Ha nem változtatunk, rámege az ország”. A leginkább visszatérő szófordulat ebben a narratívában az „elegem lett”.

Feltételezhetően a politikából való általános kiábrándulás és a politikusszerep drasztikus társadalmi leértékelődése okozza, hogy ezt a narratívát felépítő politikus elbeszélők sokszor kifejezetten úgy érzik, magyarázkodniuk kell ahhoz, hogy parlamenti képviselő létükre is koherens, pozitív önképet láttathassanak magukkal és másokkal is.

„Ha a tisztességes emberek távol tartják magukat ettől a kemény, milliányi kihívással teli pályától, akkor tényleg csak a tisztességtelenek, a hatalomvágyó spekulánsok fognak a mi és a gyerekeink jövőjéről dönteni.”

„A közös ügyekben való részvétel, a politizálás par excellence értelmiségi dolog. Az a félreértés, ha egy értelmiségi részérdekek mellett köteleződik el. Fölfüggeszti értelmiségi létét, ha belép abba a társadalmi kasztba, amelyet – hibásan – politikainak nevezünk. A közügyek intézésére felesküdtettek valójában közszolgák: mi vagyunk „politikusok”, amíg közügyekről beszélünk.”

„Higgyék el, nem volt könnyű a döntés, de a körülbelül két éve tartó kijózanodás, majd az utóbbi idők sokszerű felismerései egy erkölcsös ember számára nem hagyhattak más választást.”

A „nem tehettem mást” típusú politikus viszonyulása a politikusszerephez jellemzően konfliktusosabb a született vagy a sorseseményt átélt politikusénál. Ennek oka a klasszikus, mára rossz társadalmi megítélésű politikusszerep eltávolításának igényén kívül az is, hogy ezeknek az elbeszélőknek általában kifejezetten erős a politikán kívüli szakmai (tudományos, civil vagy értelmiségi) identitásuk. Az egyik, az értelmiségi/politikus szerepkonfliktus kérdésére rendkívül erősen (ön)reflektáló elbeszélő így fogalmaz.

„Nincs külön erős politikusi identitásom. Van és nincs: persze ha focirozom, közben futballista vagyok, ezt élem meg, de a meccs végén kijövök belőle, visszaállok... Az ember többféle identitással bír, és én azonosulok azzal, hogy X párti képviselő vagyok. Bár ahogy ezt kimondom, rögtön mellékerül egy pici szmájli.”

A narratív élettörténetek közül az általunk Bélának nevezett politikus narratívája jeleníti meg legjobban a „nem tehettem mást” politikus identitását. Emellett Ákos élettörténetét is itt mutatjuk be, bár esetében keverednek a „nem tehettem mást” és a sorseseményt átélt politikus narratívájának elemei.

„Béla”

Édesapja katonatiszt, édesanyja budai úrilány, rendszeres résztvevője a báloknak. A háború után sok rokonukat kitelepítik. 1956-ban becsomagolják minden holmijukat, de végül nem hagyják el az országot. Béla többször is megpróbálja, de nem veszik fel az egyetemre. Testvérét sem veszik föl. Egy írását elküldi egy újságnak, de visszaküldik, és azt írják róla, nem jó. Huszonöt éves korában mégiscsak felveszik az egyetemre. Ismét írni kezd, filinterveket. Két-három év múlva megvalósulnak filmötletei, filmeket készít. 2009 novemberében egy barátja meghívja a pécsi egyetemre egyetemistákkal beszélgetni. Utána elmennek sörözni, s barátja felveti neki, hogy legyen a párt jelöltje Pest megyében. Egy másik ismerőse is megkéri erre, és a párt elnöke is megkeresi. 2010. január végén igent mond. Ismerősökön keresztül gyűjt kopogtatócédulákat. 2010-ben a Pest megyei listáról országgyűlési képviselő lesz. Párttársai nagy részével csak a választások éjszakáján ismerkedik meg. Nem sokkal a választásokat követően azt mondja, hogy lemond a képviselőségről. Többen ellenzik. Mégsem mond le.

Béla biográfiájának meghatározó elemei a rövidség és a kívülállóság. Nem tudjuk meg róla, hogy mikor és hol született, s a magánéletéről szinte semmilyen információt sem közöl. Vajon mi ennek az oka? Talán azt gondolja, hogy a politikusi, nyilvános élettörténetbe nem illenek a személyes adatok? Vagy nem tud, nem akar minderről beszélni?

A biográfiai adatok alapján úgy tűnik, hogy szülei addigi élete a második világháborút követően kettétörik, egy olyan ellenséges, idegen világba kerülnek, melynek nem ismerik a játékszabályait, normáit, ahol eleve elítélik őket, származásukat, családjukat, addigi életmódjukat. Valamelyest alkalmazkodnak, alkalmazkodniuk kell ehhez a világhoz, s végül, amikor tehetnék, akkor sem hagyják el az országot. Inkább örök idegenként, kívülállóként maradnak ebben a világban. Ez a kívülállás, kitzasztottság Béla életében is tetten érhető. Sokáig nem veszik fel az egyetemre, egy írását is elutasítják, úgy tűnik, ahogy a szülei, úgy az ő élete is a periférián zajlik, fel kell adnia fiatalkori művészi álmait, s a szűken kijelölt keretek közt, kényszerpályán tevékenykednie. Ő azonban nem adja fel. Végül felveszik az egyetemre, s művészi pályája is felfelé ível. Sikeres ember válik belőle, aki többé már nem kívülálló. A biográfiai adatok alapján a politika csak igen későn, s addigi életeseményei fényében váratlanul, kívülről érkezik életébe. Mintha a politikai életben ismét kívülálló szerepbe kerülne, nem ő akar politikussá lenni, mások teszik őt azzá, s bár ő nem ismeri a pártot, a párttagokat, a politikát sem, mások ragaszkodnak hozzá, hogy politikussá legyen. Az adatokban úgy jelenik meg, mint aki ambivalens módon viszonyul a politikához, politikussághoz. Bár idegen a politika világában, s nem ragaszkodik mindenáron a politikusi szerephez, mégis politizál, s végül talán már egyre kevésbé érzi kívülállónak, idegennek magát ezen a terepen. De vajon miért ez a kettősség? Talán a történelmi előzmé-

nyek miatt fél a közéleti szerepvállalástól? Vagy olyan erős a művész identitása a nyilvánosságban, hogy nem tud, akar mellette vagy helyette egy másik énképet kialakítani? Talán bizonytalan abban, mi a megfelelő politikusi szerep számára? Vajon hogyan viszonyul főnarratívájában a politikussághoz?

„Abban az értelemben, ahogy ma használják ezt a kifejezést, hogy politikus, én egyáltalán nem vagyok politikus, illetve most természetesen, mivelhogy országgyűlési képviselő vagyok, nem tudom azt mondani, hogy nem, nem vagyok, de ez egyáltalán nincs benne az énképemben.”

Béla azzal kezdi a főnarratíváját, hogy ő egyáltalán nem politikus, illetve mégiscsak, hiszen országgyűlési képviselő, de nincs politikusi önképe. Úgy tűnik, nem tudja elfogadni a politikuslétet, nem tud azonosulni azokkal a tartalmakkal, jelentésekkel, amik a politikussághoz tartoznak, miközben mégiscsak részt vesz a politika világában, ő is szereplőjévé válik. Őrzi ezzel kívülállását, vagy esetleg megpróbálja új tartalommal megtölteni a fogalmat? Fél attól, hogy környezete elutasítja politikusként, hogy megbukik ebben a szerepben, hiszen neki már sikeres, befutott művészként van mit vesztenie, vagy így – kívülállása bizonygatásával – szeretné, ha ráfigyelnének, ha meghallgatnák őt? Elbeszélését folytatva kijelenti, hogy gimnazista kora óta az irodalom, a filmek érdeklik (míg a többi politikus élettörténetében kb. ekkor jelent meg a közélet, politika iránti érdeklődés), s az egyetem alatti kisebb szünetet leszámítva, világlátásban ezzel foglalkozott. Ugyanakkor mindig is érdeklődött a közügyek iránt is. Úgy tűnik, ez a kettség, ami már az adatokban is megjelent, végigkíséri főnarratíváját is. Azzal a történettel folytatja elbeszélését, hogyan lett belőle mindenek ellenére politikus, parlamenti képviselő. Narratívájában csak a véletlenek sorozata révén válhatott politikussá. Ezzel mintha még inkább kiemelné azt, hogy semmit nem tett ezért, nem akarta, nem ő tehet róla, teljesen kívülről, véletlenül került ebbe a szituációba. De vajon miért olyan fontos ennek hangsúlyozása? Miért nem tudja, akarja felvállalni a politikusságot? Talán attól tart, hogy ha a közmegítélésben negatív politikusénképet magáévá teszi, akkor az ő megítélése is megváltozik majd? S miért kérte magát olyan hosszan, mielőtt elvállalta volna a képviselőjelöltséget?

Egy barátja egy sörözés alkalmával vetette fel neki először, hogy mit szólna hozzá, ha a párt képviselőjelöltje lenne. Ezt követően többször is felhívta, hogy meggyőzze őt, de ő mindig nemet mondott. Pár hónap múlva ismét elkezdte hívogatni Bélát, majd egy másik régi ismerőse is megpróbálta meggyőzni őt. Végül – elmesélése szerint – hosszas kérlelés után úgy dönt, elvállalja a neki felkínált helyet. Talán a bizonytalanságát jelzi mindez? Vagy szeret a középpontban lenni, fontos embernek érezni magát? A politika mintha eleinte egy kaland, egy kihívás lenne számára. Sokáig egyszerűen nem tudta felfogni, mit jelent, hogy a pártja, ő maga a parlamentbe került. Mintha vonzódná a kívülálló szerephez is, vagy csak ezt ismeri igazán, ez ad a bizonytalan helyzetekben, szituációkban biztonságot

számára. Ő nem járatos a politika világában, nem tudja a játékszabályokat, a normákat, hogy mit jelent politikusnak, képviselőnek lenni, mi történik, hogyha az ember pártja a parlamentbe kerül. Ő igazából nem tartozik a politikusok közé, kívülálló a politika világában, olyan, mint egy átlagos állampolgár, mint bármelyikünk. Mintha ezzel a politikussággal járó felelőséget is le akarná vetni magáról: ha esetleg hibázna, vagy nem úgy történne valami, ahogy azt ő elképzelte, az elsősorban a kívülállósága miatt van. De vajon meddig tartható fenn ez a kívülálló szerep? Hiszen egy év múlva már saját tapasztalatai lesznek a politikusságról, akkor már nem hivatkozhat arra, hogy nem érti, mi történik a politika világában.

Hosszan mesél arról, hogy már a kampányban sem vett igazából részt, s megválasztását követően egyből le akart mondani a képviselőségről, de a többiek nem hagyták. Elképesztő helyzetbe került, de mintha mára már némileg megbékélt volna ezzel az állapottal, s nem akarna mindenáron lemondani. Főnarratívája végén visszakérdez, hogy jó-e így, amit mondott, úgy tűnik, bizonytalan abban, milyen élettörténetet várunk tőle politikusként, hogyan alkothatja meg politikusi énképét.

Nem „hagyományos” élettörténet az övé, elbeszélésében többnyire általánosságban mesél, önmagáról szinte semmit nem árul el. Főnarratívájában nem mesél a születéséről, származásáról s a szüleiéről sem, a legfontosabb számára az identitás kérdése, a politikusi énkép elfogadásának problematikussága. Magánélete nem a nyilvános élettörténetének része, legyen szó politikusi vagy akár művészi életrajzról.

Összességében megállapíthatjuk, hogy nincs egy kialakult, felépített politikus énképe, folyamatos kettősség érezhető a politikához, politikussághoz való viszonyában. Miközben dominánsan a politikusi identitás elutasítását, önmaga kívülállóságát hangsúlyozza, mintha mégis ragaszkodna ehhez a szerephez, élvezné, hogy közéleti kérdésekkel foglalkozhat, hogy fontos emberré, politikussá vált. Az ő elbeszélésben, valószínűleg teljesen egyedi módon, mintha igen élesen csúcsosodna ki a politikusság társadalmi elutasításának s a mégis politikussá válás megélésének összeegyeztethetlensége.

„Ákos”

Ákos 1973-ban születik Budapesten. Édesapja és édesanyja is mérnök. Az ELTE-re jár egyetemre, majd beiratkozik a doktori képzésre is. 1998 óta egyetemi oktató, a tanítás mellett kutat is. Doktori fokozatot szerez földrajztudományokból.

Egyetemi tanszékvezető kollégája hatására kerül kapcsolatba a civil és a politikai élettel. Találkozik Jánossal, aki aktív civilként bevonja Ákost is a mozgalmi életbe. 2000-ben részt vesz a párt alapját képező mozgalom megalapításában. 2005-ben ő az egyik főszervezője a mozgalom első politikai akciójának, amely hatást gyakorol egy parlamenti döntésre is.

2006-ban vita alakul ki a mozgalomban a párttá alakulásról és a választásokon való indulásról. Ákos a választáson való indulás ellenzői között foglal helyet. E miatt a nézeteltérés miatt megszakad a kapcsolata Jánossal, aki a mozgalomba vitte. 2007-ben már Ákos a kezdeményezője annak, hogy a mozgalom párttá alakuljon. 2009-ben a párt elindul az EP választásokon. Ákos aktív résztvevője, egyik főszervezője a 2009–2010-es országgyűlési választási kampánynak. Járja az országot, fórumokon vesz részt, egyre inkább a párt ismert alakjává válik. 2010-ben, amikor a párt bekerül a parlamentbe, Ákos is parlamenti képviselő lesz. A szaktudásának megfelelő bizottságban elnöki tisztséget vállal. 2010-ben elindul az önkormányzati választásokon is képviselőjelöltként, de megbukik. Megtartja egyetemi állását és továbbra is tanít.

Ákos biográfiája döntően szakmai, de még inkább politikai karrierjére vonatkozik. Számára egy politikus élettörténetébe, úgy tűnik, nem fér bele a magánélet. A szigorú időrendi sorrendben bemutatott biográfiai tények alapvetően a párt történetének eseményei, amelyen keresztül Ákos bemutatja saját politikusi életútját. Ő a párt vezető személyiségeként jelenik meg a biográfiában, politikusi élettörténete alapvetően egybeforr a párt történetével.

Főnarratívájában önmagát a párttal együtt jeleníti meg. Döntően többes számban meséli el a legfőbb eseményeket és történeteket. Egyenként szinte csak addig jeleníti meg önmagát, amíg a mozgalom történetével egybe nem fonódik az ő politikai életútja. Onnantól kezdve, néhány kivételtől eltekintve, a főnarratívában önmagát sem személyesíti meg.

Ákos az élettörténetét – egy rövid, a szakmai háttérét bemutató közlést követően – annak elmesélésével kezdi, hogyan került kapcsolatba a párt alapját jelentő mozgalommal. Már a szakmai karrierjét taglaló elbeszélésének is hangsúlyos elemét jelentik azok az elvek és értékek, amelyek meghatározóak számára, és később is a teljes politikai életút, élettörténet esetében az egyik legfőbb magyarázó elemként jelennek meg.

A mozgalommal való találkozásakor megemlíti a legfontosabb személyeket, akik őt a mozgalommal megismertették. Hosszasan taglalja itt is azokat az értékeket és elveket, amelyek számára fontosak, és amelyeket a mozgalom segítségével kívánt a széles társadalmi-politikai közegben elterjeszteni. Mintegy magyarázatul szolgál mindez arra, hogy komoly szaktudósként, tudományos karrierje mellett mi motiválta, hogy bekapcsolódjon a politikába.

Egy nyelvi motívum, az egyes számú elbeszélés (én) többes számba (mi) fordulása jelzi a fordulópontot, amikor Ákos élettörténete egybeforr a párt történetével. Ez az a pont, amikor a párt alapját képező mozgalom alapítójaként politikai pályára lép. A mozgalom céljai, politikai elvei, értékei s az övéi megegyeznek, úgy tűnik, teljes mértékben azonosul velük. Nem szükséges önmagát külön megjelenítenie többé a történetben, hisz a mozgalom, majd a párt, teljes mértékben megfelel annak, amit ő képvisel.

Ákos úgy mutatja be politikai karrierútját, hogy közben önmagát alig jeleníti meg: ő mint a mozgalom tagja, a „mi” közösségének része csupán. Ezzel együtt mégis képes érzékeltetni aktív szerepét a mozgalomban és a pártban. Ahogy elmeséli azokat az eseményeket, amikor a mozgalom vagy a párt eredményeket, sikereket ért el, abban mindig ott van, hogy ez az ő aktív közreműködésével történt. Kimondatlanul, de érezhető, hogy a saját sikerének (is) tekinti mindezt. Amikor a párt szempontjából sorsfordító eseményekről beszél, mindig érezhető az abban játszott szerepe, még akkor is, hogyha a párt közösségéből, a „mi” közösségéből ő maga nem lép ki.

Érdekes és tanulságos példája ennek a közösségi alapú narratívának az az elbeszélés-rész, amikor arról beszél, hogyan veszett össze Jánossal, azzal a személylyel, aki őt a mozgalomba vitte. Elmeséli János terveit a mozgalom párttá alakulásáról, ami jelentős vitát generált a párton belül, s ő végül a tervet ellenzők mellé állt. A nézeteltérésről, ami a barátság megszakadását is okozta, nem úgy beszél, mint két személy közötti nézeteltérésről, hanem mint a János és a mozgalom közötti vitáról. Vajon miért nem mondja ki, hogy ez az ő vitájuk volt? Miért nem vállalja önmagát a mozgalomban és pártban? Miért bújjuk el a „mi” közösségébe?

A 2006-os belpolitikai problémákat Ákos sorseseeményként éli meg, amikor létrejött egy olyan szituáció, egy soha vissza nem térő alkalom, egy betöltetlen űr, ami lehetőséget adott arra, hogy új pártok lépjenek a politikai arénába. Úgy véli, ő és társai felismerték ezt a pillanatot, és ezért hozták létre a pártot. Ákos itt magyarázatba kezd arról, hogy nem tehetek mást, az idő hívó szava, a vissza nem térő lehetőség, hogy most az elveik valóban a nagypolitika színpadán is megjelenhetnek, olyan erős volt, hogy nem volt más választásuk. Ezt fokozza még a kiábrándulás a fennálló politikai hatalomból és az ország sorsa feletti aggodalom, hogy balkáni jellegzetességeket ölt, hogy elveszíti demokratikus jellegét.

„(...) valójában mi úgy keveredtünk bele ebbe az egész politizálásba, meg pártalapításba, hogy én azt gondolom, hogy így, nem, nem az volt a célja, hogy pártot alapítsunk, és politikusok legyünk, hanem az, hogy van egy értékrend, amit képviseltünk eddig egy módon, egyetemi oktatóként, civil szervezetként, akárhogy, és hogy emellé hozzunk létre még egy eszközt, amivel ugyanezt tudjuk még egy új szintéren, új, új harctéren képviselni.”

A párt megalapítását követően Ákos fokozatosan egyre jelentősebb alakjává válik a pártnak. Ezt mégis úgy mutatja be, hogy saját személye alig jelenik meg az elbeszélésben. Néhány kivételtől eltekintve, amikor egyéni szereplését és annak hatását meséli el, továbbra is a párt történetébe ágyazva ismerteti karrierútját egészen a parlamenti képviselőségig.

Önmagát egyéni szereplőként egy ponton jeleníti csak meg erőteljesebben a főnarratívában, amikor bizottsági elnöki szerepéről beszél. Itt azonban nem a politikai szerepen, hanem a szakmaiságon, a szakpolitikai tudáson van a hang-

súly. Mintha Ákos önmagát politikusként nem, de szakemberként annál inkább be tudná mutatni. Vajon mi okozza ezt az ambivalens viszonyt a politikához? Az elért eredményei, politikai sikerei ellenére miért nem tud megfogalmazni egy önálló politikusi identitást önmaga számára? Miért búj a „mi” közössége mögé politikusként? Egy ponton így fogalmaz: „néha elfog a kétség, hogy én egyáltalán politikus vagyok-e”. Vajon mi okozza ezt a bizonytalanságot? Az elvek és értékek szintjén, úgy tűnik, teljes az azonosulása, a politikus szerepét és még inkább identitását azonban nem képes felvállalni. Talán ezért hangsúlyozza többször is a főnarratívában szakmai tudását, és talán ezért is tartja fenn egyetemi állását. Az elvek és értékek, valamint a szakmai tudás jelentik ugyanis identitása alapját még politikusként is. Az említett elvek és értékek jelentőségét mutatja, hogy a főnarratíváját a párt jövőjének mérlegelésével zárja. Ebben központi helyet foglal el, hogy számára nem a politikai győzelem a lényeg, hanem hogy az elvei, értékei beépüljenek a politikai életbe, és ezzel átalakuljon, jobbra váljon a politikai közeg Magyarországon.

A visszakérdezés során Ákos valamivel többet beszél saját politikai szerepéről, de ezt is igyekszik a „mi” közössége mögé bújva megtenni. Saját politikai szerepét a köz érdekében vállalt kötelezettségként és nem személyes politikai karrierjének építéseként definiálja. Ez is azt jelzi, hogy nem vállalja a politikus szerepét, nincs politikus identitása, sőt inkább ellenidentitása van.

Talán a politikusi szerephez való ambivalens viszonya okozza azt is, hogy a visszakérdezések ellenére sem hajlandó a magánéletéről beszélni. Kitér minden ilyen jellegű kérdés elől. Mintha Ákos önmagát mint politikust nem lenne képes azonosítani Ákossal, az emberrel. Hiányzik az önazonosság. Ákos a szakember, a tudós, akinek elvei és értékei vannak, és ezek érdekében vállalja a politikai szereplést, de nem vállalja a politikusi szerepet és identitást.

Ákos narratívája jól példázza a „nem tehettem mást” típusú politikus fő jellegzetességeit. Nem azonosul a politikai szereppel, de úgy érzi, az adott társadalmi-politikai körülmények között nem tehetett mást, mint hogy vállalta a politikai szerepet. Fő jellemzője az ambivalens viszonya a politikához, illetve, hogy a politikus-identitás helyett sokkal erőteljesebb a másik, nem politikusi identitása.

A kevert narratívájú politikus

Péter élettörténetében megtalálhatóak a született, a sorseseményt átélt és a „nem tehettem mást” politikusi típusok elemei is. Élettörténetében végigkövethetjük, hogy az elbeszélés során miként változhatnak a jellemző identitáselemek, az identitásépítés vezérfonala.

„Péter”

Péter nagyapja a második világháború alatt katonaként szolgál, sokat éhezik és nélkülöz. Nagyapja testvére 1956-ot követően elveszti a munkáját. Péter szülei Budapesten, egyetemi tanulmányaik alatt találkoznak. Egy kis faluba költöznek, apja a tsz-ben agronómus, anyja titkárnő lesz. 1986-ban megszületik Péter bátyja, 1988-ban Péter. 1990-ben apja önkormányzati képviselő lesz a településen. Péter tíz éves, mikor egy nagyobb településre költöznek. Itt jár általános iskolába, zeneiskolába és kosárlabdázni is beíratják. Édesapja ebben a faluban is önkormányzati képviselő lesz, de egy év után lemond. Gimnáziumba a közeli városban jár, fizika-számítástechnika tagozatra, s néha részt vesz matematika versenyeken. A 2004-es EP-választás előtt részt vesz egy párt lakossági fórumán is a testvérével és határon túli osztálytársaival. Ezt követően feliratkozik a párt hírlevelére.

2006-ban Péter pszichológia szakra jelentkezik az egyetemen. Nem veszik fel, de pótfelvételivel bejut politológia szakra. A párt egy chates közösségének tagja lesz, akikkel néha eljár szórakozni. Egy pártrendezvényen megismerkedik leendő párjával, a párt egyik központi alakjával. 2006 telétől a pártban dolgozik. 2009-ben összeházasodnak. Péter a párt egyik legfontosabb tisztségviselője lesz. Sajtóközleményeket ír, s rendszeresen szerepel a televízióban is. 2010-ben párja a kampányban az országot járja, ő a kommunikációt irányítja Budapesten. 2010-ben az országos listáról országgyűlési képviselő lesz.

Péter biográfiájának egyik legfőbb jellegzetessége a folyamatos vándorlás, ami nemcsak az ő, de a családja életében is visszatérő motívum. Többnyire kis településeken laknak Magyarország egymástól távol eső pontjain, és bár a család férfi tagjai sok esetben központi, hangadó szerepet töltenek be a helyi közösségek életében, mégsem maradnak tartósan egy településen. Talán mindez rendkívüli rugalmasságukat jelzi, amitől a felfelé mobilitást remélik? Vagy sehol sem lelnék otthonra, sehova sem tudnak beilleszkedni, ezért az állandó költözködés, helyváltoztatás? Esetleg a történelmi események azok, amik arra kényszerítik őket, hogy újra és újra elhagyják lakhelyüket? A biográfiai adatok alapján úgy tűnik, a család életében jelentős (s többnyire negatív) szerepet játszik a 20. századi történelem, s ez az élmény Péter számára is meghatározó lehet.

Péter a biográfiai adatokban már kiskorától kezdve érett, önálló személyiségként jelenik meg, aki korán elszakadva szüleitől, hamar felnőtté válik. Versenyekre, edzésekre, zeneiskolába jár, szigorú napirendje van, sokat utazik és tanul. Úgy tűnik, mind a szülei, mind ő maga komoly, határozott célokat tűz ki maga elé, sokra vinni, kitörni a vidéki létből. Mintha mindez azonban azzal járna, hogy Péter gyakran magányos, nem találja helyét a világban. A politizálás egyrészt talán éppen a helykeresésnek egy újabb állomása, ahol végül családra, otthonra lel, másrészt olyan karrierlehetőséget kínál, ami feljebbjutást biztosíthat számára. Család-

jában nem minden előzmény nélküli a politizálás, apja többször is önkormányzati képviselő volt, s bátyja is megpróbálkozott a politikusi pályafutással.

Péter még csak tizennégy éves, amikor először részt vesz egy pártgyűlésen. Vajon mit jelent mindez? Ezzel akarta kifejezni felnőtséget, érettséget? Vagy azt akarta, hogy végre a középpontba kerüljön, rá is odafigyeljenek, társaságra leljen? Esetleg ezzel utal elbeszélésében arra, hogy már gyerekkorában is érdekelte a politika, tulajdonképpen mindig is politikusnak készült, erről szól az élete? Az adatok alapján a politikával, a pártjával akkor kerül közelebbi, szoros kapcsolatba, mikor egyetemistaként Budapesten végzi a tanulmányait. A vidékről a fővárosba költözés nehézségeinek feldolgozásában, az új élet kialakításában, az egyedüllét és a magány leküzdésében, úgy tűnik, központi szerepe van számára a pártnak, a párthoz való tartozásnak, a közösségnek, ami körülveszi őt. A párt menhelyet nyújt számára, ahol el- és befogadják, ahol barátokra és munkára, végül párra és otthonra lel. A saját és a párt története innentől kezdve, úgy tűnik, szétbogozhatatlanul összefonódik, élete főbb eseményei a párthoz kötődnek, Péter és a párt csillagzata egymással párhuzamosan ível egyre feljebb. De vajon mit mutat az elbeszélte élettörténet, Péter főnarratívája?

Péter elbeszélésében végig magyarázza, értékeli, értelmezi élettörténetét, úgy tűnik, alaposan felépítette, megszerkesztette főnarratíváját, rövid politikusi életrajzát. Elbeszélését adatok megosztásával kezdi a családjáról s önmagáról, megtudjuk, hogy falusi származású, pontosan mikor és hol született, mivel foglalkoznak a szülei, akik mindig is falusi értelmiségiek voltak. Utána röviden arról elmélkedik, hogy a család élete soha nem volt túlpolitizált, bár a fontosabb eseményeket mindig megbeszélték a faluban egymás közt. Gyerekkorát az iskolák, a költözés s a politika megjelenésével írja le. Még gimnazistaként kezd el érdeklődni a politika iránt, ekkor ismeri meg a pártját is, ami nem sokkal korábban alakult. Részletesen mesél arról a lakossági fórumról, ahol először találkozott a párt képviselőivel. Mintha egy szerelem kezdetéről beszélne, megszemélyesíti a pártot. Bár akkoriban ő még egy másik párttal szimpatizált, kapcsolatuk nem volt szerelem első látásra, de az érdeklődését egyből felkeltette ez az új, izgalmas szervezet.

„S azért így kíváncsi lettem, hogy, hogy miért van ez, és akkor ott kapcsolatba kerültem velük, és feliratkoztam egy hírlevélre, és akkor rendszeresen kaptam a hírlevelet. És utána, de még így, inkább így (...) -vel is szimpatizáltam, tehát nem volt ez teljesen így egyértelmű, hát nem lettem rögtön X pártos, csak úgy inkább érdeklődő lettem.”

Közvetlenül a Budapestre való költözést követően egy meghatározó politikai esemény következtében végleg kiábrándul a másiktól, s ezt a pártot választja. Hivatalos tag lesz, és a pártban kezd dolgozni. Részletesen mesél a munkáiról, megismerhetjük, hogyan kerül egyre feljebb, egyre magasabb pozícióba a szervezetben belül, míg végül felér a csúcra, országgyűlési képviselő lesz. Elbeszélése lezárásaként

elmondja, hogy ő nem készült politikusnak, csak érdekelte a politika, de jó közösséget, sok barátot talált a pártban.

Péter főnarratívájában egy felfelé ívelő pályafutást követhetünk nyomon, ahol a karriertörténet kerül előtérbe, többnyire karrierútja különböző állomásairól tudósít. Egyedül akkor zökken ki ebből az elbeszéléséből, mikor arról kezd el mesélni, hogyan került kapcsolatba a politikával, a pártjával, majd hirtelen visszatér a karriertörténethez, s pontról pontra bemutatja, hogyan került egyre feljebb a párt hierarchiájában.

Bár főnarratívájában azt állítja, hogy nem akart politikus lenni, s csak kényszerből lett azzá, a biográfiai adatok alapján a politikus életút néhány „hagyományos” eleme (család és történelem kapcsolata, édesapja közéleti szerepvállalása, iskola, versenyek, éltanulóság, gimnazistaként politikai gyűlések stb.) már gyerekkorától kezdve megtalálhatóak élettörténetében, mintha mindig is politikusnak készült volna. Főnarratívájából ugyanakkor teljes mértékben hiányzik a magánélet, a személyes elemek, az, hogy a pártban találta meg a szerelmet, a boldogságot, családra, otthonra lelt itt, illetve hiányzik a családi múlt bemutatása, a történelem és a család kapcsolata. Mindezek életének tagadhatatlanul fontos, s egyúttal a párthoz, a politikához kapcsolódó elemei, ahogy ezt a későbbiekben ő maga elmeséli.

Főnarratívájának legfőbb jellegzetessége tehát, hogy a biográfiából megismert adatok egy része egyáltalán nem jelenik meg elbeszélésében, s csak a visszakérdéskor mesél róluk. Itt kizárólag a párt megszemélyesítésével jelzi, hogy számára a politikusság nem pusztán karriert jelent, a politikában, a pártban otthonra is lelt. De vajon mit jelent mindez? Talán úgy gondolja, hogy ezek a személyes elemek nem lehetnek részei a „hivatalos” politikusi élettörténetének? Úgy véli, hogy a politikus-elbeszélésekben a személyes történeteknek, a magánéletnek nincs létjogosultsága, a politikus-életrajz elsődlegesen a szakmai, karriertörténetből áll, s így narratívája jelentősen eltér az eddig megszokott, bevett életrajzoktól? Vagy nem tudatosult még benne, hogy ezek meghatározó elemei politikusi énképének? Esetleg nem tudta beépíteni idáig ezeket az eseményeket elbeszélésébe?

Péter elbeszélésében, úgy tűnik, mind a három politikusi narratíva elemei megtalálhatók. Született politikusként jelenik meg abban az értelemben, hogy a „hagyományos” politikusi életút számos eleme benne van elbeszélésében, sorseseleményt átélt politikusként mutatkozik a pártjával való találkozáskor, s „nem tehettem mást” politikus, mikor arról mesél, hogy kényszerből lett politikussá.

KÖVETKEZTETÉSEK

A politikusi életutak vizsgálatakor első elemzési szempontunk az élettörténetek elbeszélésének koherenciája és ezzel összefüggésben a politikusi identitás erőssége volt. A médiában megjelenő életrajzok, interjúk, valamint a narratív életútinterjúk

alapján megállapíthatjuk, hogy elbeszélőinkre, a Jobbik és az LMP politikusaira egyaránt nagyfokú tudatosság és önreflexió jellemző, a hivatásos politikusként eltöltött rövid idő ellenére jól felépített, megszerkesztett narratívákat mutatnak fel. A politikusszereppel történő azonosulásuk ugyanakkor erősen ambivalens, a legtöbb esetben megfigyelhető a szerep eltávolításának igénye, illetve egyfajta bizonytalanság, s a véletlen szerepének hangsúlyozása.

Az ilyenfajta ambivalens politikusi identitás magyarázatára több tényező is kínálkozik. A legkézenfekvőbb ok lehet a politikusi szocializáció rövidege. Az új pártok politikusai, különösen az LMP-sek esetében a parlamentbe kerülést általában nem előzte meg több éves pártbeli karrier. A korábbi életút során kialakított alternatív – szakmai, civil, mozgalmi – identitások megerősödéséhez a politikusi identitásénál jóval hosszabb idő állt rendelkezésre. Az életútinterjúk elemzése során megfigyelhettük, hogy minél hosszabb és minél sikeresebb politikamentes múltja van az elbeszélőnek, annál problémásabb számára a politikusként való önmeghatározás.

Az intézményi szocializáció rövidege és az alternatív identitások erőssége mellett egy tágabb kontextus, a 2010 előtti politikai elit rossz közmegejtélése és az új pártok ebből fakadó establishment-ellenessége is minden bizonnyal hozzájárul a politikusi identitások ambivalenciájához. Elbeszélőink, az új politikai elit tagjai politikai pályájuk kezdetétől folyamatosan a politikusok negatív megítélésével szembesülhettek, ami meglehetősen megnehezíthette számukra egy pozitív politikusi önkép kialakítását. Az elbeszélők egy része erre a problémára a politikusi szerep eltávolításának stratégiájával válaszol. Ugyanakkor az új pártok kollektív identitása a régi politikai elittel szembeni önmeghatározásra, a másság hangsúlyozására épül. Ez a pártok szintjén sikeres stratégia az egyéni életutak koherenciájának megteremtéséhez is sokak számára jól felhasználható. Az új politikusi olvasatok nagy része szerint a régi elit politikusi tevékenysége olyan katasztrófális helyzetbe hozta az országot, melyben a – természetesen új, más, jobb értelemben vett – politikussá válás nemcsak lehetőség, hanem egyenesen erkölcsi kötelesség.

Narratív elemzésünk második szempontja a sorsesemények beazonosítása volt a politikusi élettörténetekben. A média és az életútinterjúk elemzése alapján három fő narratíva-típust különítettünk el. A viszonylag gyakori született politikus-narratíva elbeszélője a mából visszapillantva különösebb sorsfordulatok nélküli, lineáris vonalú fejlődéstörténetként látta saját politikussá válásának történetét. Politikus elbeszélőinknek csak egy kisebb csoportjára volt jellemző a klasszikus, drámai sorsesemény felidézése, mely mintegy külső értelemadó történésként szabott új irányt a leendő politikus életének. Jellemzőnek bizonyult viszont egy harmadik narratívátípus, melyet „nem tehettem mást” politikusnak neveztünk el. Ez a narratíva a politikussá válást ugyan az élettörténet fordulataként értelmezi, de a sorsfordulatot az elbeszélő saját belső, erkölcsi késztetésének, kategorikus imperatívuszának tulajdonítja.

A három narratívátípus nem egyforma súllyal jelent meg a két párt politikusainak önéletírásaiban. Sorseseeményként értelmezhető eseményt a médiaelemzések alapján csak a Jobbik politikusainak egy része jelenített meg élettörténetében, míg a született és a „nem tehettem mást” típusú politikusi narratíva mindkét pártban elterjedtnek mondható. Ezen belül azonban a született politikusság narratívája, melyben a politikussá válás oksági lánc gyakran már az egyén születése előtti időkre, a család korábbi generációinak tagjaival történetekre visszavezethető, inkább a Jobbikhoz, míg a „nem tehettem mást” narratíva, a politikussá válás mint egyéni, erkölcsi döntés, (áldozat)hozatal az LMP-hez köthető.

Narratívátípusok	Jobbik	LMP
Született politikus	++	+
„Nem tehettem mást” politikus	+	++
Sorseseeményt átélt politikus	+	

Harmadik elemzési szempontunk a régi és új politikusgenerációk identitása közötti különbség volt. Az eredeti kérdést átfogalmazva, vizsgáljuk meg, mennyiben újak az általunk beazonosított narratívátípusok, és általában az identitáselemek a politikusi élettörténetekben.

Maguk a narratívák természetesen nem teljesen újak; a politika iránti korai érdeklődés, illetve a politizálás melletti erkölcsi döntés minden politikusgeneráció narratíváiban felfedezhető. Azonban a „nem tehettem mást” narratíva elemeinek ilyen erőteljes megjelenése a korábbi kutatásokban nem volt tapasztalható. Ennek a narratívának gyakori beazonosíthatósága az új parlamenti pártok elitjének körében valószínűleg válságtünet, s mint ilyen, kutatásunk egyik legérdekesebb eredménye.

Új elemként értékeljük továbbá azt is, hogy mindhárom politikus-narratíván belül megfigyelhető az individuum előtérbe kerülése, hangsúlyos megjelenése. Ez a hangsúlyeltolódás jól illeszkedik a politikai perszonalizáció trendjébe (Ilonszki–Lengyel 2009), mely az új parlamenti pártok esetében nemcsak a vezetők, hanem az átlagos parlamenti képviselők esetében is érzékelhető. Az egyén szerepe, képességei fontos elemeivé váltak az identitáskonstrukcióknak, bár azt is tapasztalhattuk, hogy a politikai párttal való azonosulás továbbra is fontos identitásképző elem. A született politikusok alapvetően az egyéniségre, saját életeseményeikre építik politikusi identitásukat. A sorseseeményt átélt politikusok jellemzően nem közös történelmi eseményekre (mint korábban a rendszerváltás) támaszkodva alkotják meg identitásukat, hanem egyéni életpályájuk személyes sorseseeményeit hangsúlyozzák politikussá válásukban. A „nem tehettem mást” politikusok esetében az individualizálódást az jelzi, hogy a vállalt politikai szerep ellenére az önazonosság hiányában erőteljesen ragaszkodnak nem politikusi identitásukhoz.

A korábbi, „régí” politikai elitre vonatkozó kutatások azt mutatták, hogy a régi pártok politikusainak élettörténetében központi szerepet kapnak a kapcsolatok, ami jelenthet szakmai-politikai közösséget, de családi-baráti kapcsolatokat is, amely a háttérét biztosítja és előmozdítja az egyén politikai karrierjét. Az új politikai elit esetében, bár szintén megjelennek az élettörténetekben fontos személyek, a kapcsolatok szerepe lényegesen kisebb, a narratívát kevésbé vagy egyáltalán nem uraló elem. Az új politikusi identitás sokkal inkább az egyénre, az individuumba támaszkodik, az egyéni képességek sokkal hangsúlyosabban jelennek meg, mint a karriert előremozdító kapcsolatok. Ez azokra a politikusokra is igaz, akiknek politikusi élettörténetében fontos szerepe van a politikai-elvi közösségnek, ők döntően az egyén és közösség viszonyát hangsúlyozzák, és identitásuk alapját saját helyük meghatározása jelenti a politikai közösségben és pártban.

Különbőség figyelhető meg a régi és új politikusi narratívák között a történelmi múlthoz való viszonyukban is. A történelmi múlt hangsúlyozása fontos eleme a régi és új politikusok narratívájának egyaránt. Ugyanakkor, míg a régi politikusok esetében a történelmi múlt, a jeles ősök felsorakoztatása az egyik alapja politikai elittagságuk legitimációjának, addig, bár az új politikai elit identitását a történelmi múlt szintén megerősíti, elittagságuk legitimációját sokkal inkább egyéni teljesítményük adja. Mindezek ugyancsak a már korábban is említett individualizációs és perszonalizációs trendet mutatják, amelyek megerősödése az új politikai pártok megjelenéséhez is köthető.

A politikusi identitás eltávolításának igénye, mely erősen jellemzi az új parlamenti pártok politikusainak narratíváit, korántsem új elem a magyar politikusok önképében. Leginkább a rendszerváltás értelmiségiből lett politikusaival vonhatunk itt analógiát, akiknek erősen civil, politikaellenes identitása a Kádár-kor politikai elitjével szembeni önmeghatározásra épült. Közülük sokan csak egy rendkívüli helyzet szülte kiterőnek tekintették a politizálást, vagy addig hezitáltak szakmai és politikusi identitásuk között, míg végül visszatértek a civil életbe (Bozóki 1994). A rendszerváltó pártok politikusai közül kikerülő korábbi interjúalanyainkra is, akik végül a politikusi pályát választották, mindvégig jellemző volt az értelmiségi, antipolitikai attitűd (Köröseyi 1996), élettörténetük konstrukciója során szakmai identitást alkottak maguknak, a klasszikus politikusi szerepet nem fogadták el. Ironikus módon azonban mára ők váltak negatív viszonyítási ponttá, rossz példává a következő politikusgeneráció számára. Az ambivalens politikusi identitás tehát, úgy tűnik, visszatérő minta az egyes generációk amortizációja következtében a politikai arénába belépő új szereplők körében. Vajon új politikusaink politikai identitása megszilárdul-e későbbi politikai pályafutásuk során? Ebben fontos szerepet játszhat a politikusok jövőbeni társadalmi megítélése, az pedig a továbbiakban már az új parlamenti pártok képviselőinek politikai tevékenységén is múlik.

Hivatkozott irodalom

- Bányai Borbála – Légmán Anna 2011. Politikusi életutak 1989 után. In Kovách Imre (szerk.): *Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek*. Budapest: Argumentum – MTA PTI – MTA ENKI.
- Bozóki András 1994. Intellectuals and Democratization in Hungary. In Chris Rootes – Howard Davis (eds.): *A New Europe? Social Change and Political Transformation*. London: UCL Press.
- Castells, Manuel 1997. *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Császi Lajos 2003. A média tabloidizációja és a nyilvánosság átalakulása. In *Politikatudományi Szemle* 2003/2. 157–172.
- Császi Lajos 2005. A Mónika-show kulturális szociológiája. In *Médiakutató* 2005/ ősz.
- Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár 2011. Elit-meghatározások és elitsoportok – a 2009-es magyarországi elitfelvételek fogalmi-mintavételi háttere. In Kovách Imre (szerk.): *Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek*. Budapest: Argumentum – MTA PTI – MTA ENKI. 143–176.
- Ilonszki Gabriella – Lengyel György 2009. Válaszúton: Konzolidált vagy színlelt demokrácia? In *Politikatudományi Szemle* 2009/1. 7–25.
- Goffman, Ervin 1981. *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat
- Karácsony Gergely – Róna Dániel 2010. A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. In *Politikatudományi Szemle* 2010/1. 31–63.
- Kiss Balázs – Rigó Ágnes 2006. Politikai celebritások Magyarországon. In Sándor Péter – Vass László – Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2005-ről*. Budapest: DKMKA.
- Kovács Éva 1994. A rendszerváltók almanachja. Képviselői /ön/életrajzok. In *Világosság* 4. 64–79.
- Kovács Melinda 2001. A rendkívüli megismerése. A politikus diszkurzív konstrukciója a magyar sajtóban. In *Médiakutató* 2001/tavaszi.
- Körösényi András 1996. A magyar politikai gondolkodás főárama, 1989–1995. In *Századvég Új folyam* 1996/3. 80–107.
- Marshall, David P. 1997. *Celebrity and Power. Fame in Contemporary Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Pataki Ferenc 1993. *Rendszerváltás után: társadalomlélektani terepszemle*. Budapest: Scientia Humana.
- Ricoeur, Paul 1999. Mi a szöveg? In uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris. 9–33.
- Rosenthal, Gabriele 1995. *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt – New York: Campus.
- Szalai Erzsébet 2011. *Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum.
- Tajfel, Henri 1981. *Human Groups and Social Categories. Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tengelyi László 1998. *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest: Atlantisz.
- Tóth András – Grajczár István 2009. Miért olyan sikeresek a radikális nemzeti-populista pártok nagy társadalmi-gazdasági átalakulások, válságok idején? In *Politikatudományi Szemle* 2009/3. 7–29.
- Turner, John C. 1984. Social Identification and Psychological Group Formation. In Tajfel, Henri (ed.): *The Social Dimension*. Cambridge: Cambridge University Press.